

Tamás Dénes

„Jövősokk” helyett „jelen sokk”

Bevezető

Jelenünk legtöbb kérdése az idővel kapcsolatos. És itt most nem a filozófiai, társadalomelméleti, szociológiai kérdés általánosságára utalunk, hanem a mindennapi élet megannyi ténykedése közben felmerülő problematikusságok sokaságára. Mire szánok időt? Miről maradok le? Mit jelent ma dönteni? Tervezhető-e a holnap? Mikor érem utol magam? Gondban vagyunk az időt illetően – jelzik ezek a kérdések, amiben nincs semmi különlegesség, főleg, ha Heidegger „gond” fogalmából indulunk ki, amely az emberi ittlét alapvető határozmánya, és elsősorban pont az idővel kapcsolatosan mutatkozik meg. „A jelenvalólét léte mint gond mutatkozik meg” – mondja Heidegger,¹ ami azt jelenti, hogy az emberi gondoskodásnak folyamatosan számolnia kell az idővel, hiszen tulajdonképpen az alkotja létének értelmét.

A fenti kérdések azonban többet jeleznek ennél. Pontosabban azt, hogy ezt a gond erőteljesen a jelenben, sőt a jellel kapcsolatosan képződik meg. Most, itt a jelenben érezzük, hogy túllépnek a dolgok rajtunk, hogy csak futunk az események után, hogy nincs időm semmire. Hogy elveszítettük a tervezhetőség horizontját. Ahogy azt is érezhetjük, történt valami az idő többi dimenzióival, a jelenre irányuló erőteljes figyelem és aktivitás miatt mintha redukálódtak volna, elveszítették gazdagságukat. Egyszóval problémássá váltak a múlt és a jövő felé irányuló értelemadó aktusaink, nem jut időnk rájuk, mivel figyelmünket, akaratunkat felemészti a jellel való birkózás.

Az idő emberi tapasztalata egy nagyon komplex kérdés. Filozófiailag talán Szent Ágoston időfelfogása a legelgázitóbb; ő az idő szubjektív tapasztalatából indult ki, mivel szerinte az idő hármas dimenzionáltsága csak az emberi lélekben létezik: a múlt az emberi emlékezetben, a jövő az emberi várakozásban és tervezésben. Mindez a jelen felől nyílik meg, ami az időtapasztalat origóját képezi. Heidegger ugyanezt az összefüggést az emberi ittlét perspektívájából írja le, aminek egyik legfontosabb sajátossága, hogy előreveti magát a jövőre, illetve az időbe belevetetten részese elsajátított tradíciójának, egyéni és kollektív múltjának. A tapasztalás és cselekvés mindenkori szituációját a három időmód együtt alkotja. A három időmód által alkotott időhorizont ennyiben minden tapasztalás és cselekvés lehetőségfeltétele.² Ez az időtapasztalat azonban könnyen kizökkenhet, mind pszichológiai, mind társadalmi vonatkozásban. Ekkor valamelyik idődimenzió eluralkodik a többi felett, negatív irányba eltolva az idő megélését, miáltal az ember értelemképző tevékenységét is. Gondoljunk most a trauma vagy a gyász különleges

Tamás Dénes (1975) – filozófus, PhD, egyetemi adjunktus, Sapientia–EMTE, Csíkszereda, tamasden@yahoo.com

¹ Martin Heidegger: *Lét és idő*. Bp. 2007. 215.

² Lásd uo.

léttapasztalatára, annak féloldalas idődimenzionáltságára.³ Az egzisztenciális pszichológia próbálja leírni az emberi egzisztencia önmegértését, amely mindig az idő vonatkozásában történik meg. Normális, kiegyensúlyozott időmegélésről akkor beszélünk, ha a jelen perspektívájából, a múltra visszatekintve és azzal számot vetve fogalmazzuk meg a jövővel kapcsolatos vágyainkat. A fenti kérdések ebben az időérzékelésben beállt változásokat jelzik, pontosabban a jelen eluralkodását a többi idődimenzió rovására, aminek következményeit még csak sejteni tudjuk.

Ez a személyes szint. Hogyha ellépünk ettől, akkor a kultúra és az idő, a társadalom és az időtudat összefüggésének filozófiai-szociológiai kérdéseire akadunk. Ugyanis ezek a problémák nem egy légüres térben képződnek meg, hanem egy nagyon is meghatározott történelmi-társadalmi kontextusban. Az időhöz való viszonyunknak megvannak a kulturális markerei, az időérzékelés mindig is konkrét társadalmi, sőt technikai előfeltételek függvényében változott.⁴ Jelenünket, társadalmi-kulturális környezetet már egy ideje információs társadalomnak, digitális korszaknak tekintjük. Egy nagyfokú átalakulást próbálunk jelezni ezekkel a kifejezésekkel, amely természetesen időérzékelésünkre, időfelfogásunkra is kihatással van. A digitális világ kiépülésével járó robbanásszerű információterhelés hatással van az emberre, ennyiben időérzékelésére is. Az átalakuló időérzékelésben beállt változásra használja Douglas Rushkoff a „jelen-sokk” kifejezést,⁵ amivel tulajdonképpen egy új civilizációs kihívást is jelez.

Ezt a sokkot, sokkoltságot próbáljuk értelmezni tanulmányunkban, illetve néhány kulturális összefüggés keretében érzékeltetni. A címben ugyanakkor egy elmozdulásra is történik utalás, hiszen az európai kultúra sokáig nem a jelen, hanem a jövő ígésében élt, egyfajta utópikus irányultságnak megfelelően. Több kulturális váltás előzte meg a jelen-sokk bejelentkezését, amelyeket az alábbiakban próbálunk érintőlegesen áttekinteni. Érintőlegesen, azaz csak a korszakok időperspektívájára koncentrálva. Ugyanis ezek a váltások érzékeltetik, mi az igazi tétje társadalmilag és kulturálisan az időhöz való viszonyulásnak. Mi alakul át, mi kerül veszélybe akkor, amikor a hangsúly túlságosan is a jelenre helyeződik.

A jövőtől a jelenig

A modernitást tekinthetjük annak az értelmezési keretnek, amelyen belül értelmet nyernek az idővel kapcsolatos vezető jellegű fejtegetéseink. Ez a korszak az, amely az időhöz való viszonyulásnak egy markáns arculatát mutatja, amihez képest értelmezni tudjuk a későbbi elmozdulásokat is. A mérvadó értelmezések szerint a felvilágosodás eszmerendszerére épülő modernitás alapkaraktere a jövőre való irányultság, amit a modernitás utópikus, emancipatorikus és programszerű jellegéből tudunk leolvasni.⁶ Egy mélyebb értelmezés szerint a modernitás keretében a keresztény világkép apokaliptikus jellege egy szekuláris összefüggésbe fordítódott át, abban folytatódott, ahol az apokalipszis nem valaminek a katasztrófaszerű végét, hanem a

³ Lásd ehhez Széplaky Gerda: *Traumakultúra*. = Uő: *Sötét és néma*. Bp. 2019. 21–38.

⁴ Lásd ehhez Edward P. Thompson: *Az idő, a munkafegyelem és az ipari kapitalizmus*. = *Időben élni*. Szerk. E. Bárfai László – Gellériné Lázár Márta. Bp. 1990. 60–117.

⁵ Lásd Douglas Rushkoff: *Jelensokk*. Bp. 2014.

⁶ Lásd ehhez Karl Mannheim: *Ideológia és utópia*. Bp. 1971 és Jürgen Habermas: *A modernség: befejezetlen program*. = Jürgen Habermas – Jean-Francois Lyotard – Richard Rorty: *A posztmodern állapot*. Ford. Angyalosi Gergely. Bp. 1993. c. szövegeit.

szó görög jelentése szerint (*apokalipto* = felfed) az igazság megmutatkozását, kinyilatkozását jelenti.⁷ Ezen az összefüggésben belül a történelmi idő mint lineáris, fejlődéscentrikus és a beteljesülés felé haladó mozgás határozódik meg. A történelem kaotikus mozgásába az utópia linearitást és irányultságot vezet be. Ez a megközelítés, mint már jeleztük, az európai kontinensen a felvilágosodás korszakától vált dominánssá, amely egyértelműen a jelennel és az ahhoz kapcsolódó múlttal szemben határozta meg magát. Emancipatorikus mozgásról van itt szó, azaz a múlt terhelt örökségétől való megszabadulás szándékáról, amit a nosztalgiához képest ellentétes előjelű *posztalgia*, azaz az egyszer beköszönő aranykorba vetett hit hat át.

Ez a világertelmezési keret több válságtünet után a huszadik század második felében mutatta fel tarthatatlanságát, ami a posztmodernnek nevezett szellemtörténeti krízist eredményezte. A posztmodernnel kapcsolatosan az ész, a racionalitás válságát, a modernitás „utópikus energiáinak” a kimerülését, a nagy történelmi elbeszélések végét szokás emlegetni.⁸ Frederic Jameson a posztmodernizmust egyenesen a történelemhez való kapcsolat elvesztésével jellemzi, és a posztmodern baloldali olvasatát nyújtva arról beszél, hogy a posztmodern a történelmi múltat kiüresített stilizációk sorozatává változtatta, amelyek így könnyen árucikké változtathatók és fogyaszthatók.⁹ Ezek az általánosan ismert, jelzésszerű korjellemzők világosan jelzik a posztmodern időtudatának legfontosabb jellemzőjét. Az újnak nincs érvénye ezen az időfelfogáson belül, hiszen azt az utániség érzete hatja át. Ami, ha jól meggondoljuk, egy különös állapot eredményez, egyfajta senkiföldjét, hiszen valami után létezni és csak azáltal meghatározódni, azt jelenti, hogy képtelenek vagyunk kihordani saját lényegiségünk, saját megnevezésünk szubsztátumát, mint lemondani a jövőről.

A posztmodernnel azonban nem állt meg a történelem. Ugyanis vele párhuzamosan egy másik nagy léptékű változás is zajlott, egy technikai-gazdasági jellegű átalakulás. Ennek leírására kezdetben egy másik poszt előtagú kifejezés szolgált, a posztindusztriális társadalom, amely azonban hamar érvényét veszítette, miután kiderült, az átalakulás nem egy átmeneti állapot, ezért saját megnevezést igényel. Egy új értelmezési keretre volt szükség a „poszt”-korszakok után, amit a múlt század hatvanas-hetvenes éveitől az információs társadalom kifejezés jelez. Akár a modernitás vadhajlásának is tekinthetjük eszméiségét, hiszen, főleg kezdetben, egyfajta technofil jellegű utópiának nézett ki. Egyetemes kommunikálhatóság, általános demokratizálódás, a tudás hozzáférhetősége, a társadalmi és kulturális korlátok felszámolása – íme néhány elvárás, amelyet a kezdeti lelkesedés a különböző információs és kommunikációs technológiák elterjedéséhez kapcsolt. Ezek a hangok napjainkra szinte teljesen elhalkultak, sőt a kezdeti reménykedés sok esetben kiábrándultságba, sőt egyfajta krízis érzékelésébe csapott át. Kiderült, hogy a hiányok betöltése nem hozza meg automatikusan a megoldást, mivel legtöbb esetben új problémák születnek. Az új krízis azonban már nem valaminek a hiányaként jelentkezett, hanem a „túl sok” problémájaként formalizálható. Túl sok lett az információból, a kommunikációból, a vitából, a hozzáférhetőségből. Nem hiány van tehát, hanem inflálódás, mindenütt jelenvalóvá válás. Ezzel pedig – lezárva nagy léptékű történelmi áttekintésünket – a jelensokk értelmezésének a kapujához érkeztünk. Rekapitulálva az eddig elmondottakat, azt lehet mondani, a különböző

⁷ Lásd Jacques Derrida – Immanuel Kant: *Minden dolgok vége*. Bp. 1993.

⁸ Lásd Jean-François Lyotard: *A posztmodern állapot* = Jürgen Habermas – Jean-François Lyotard – Richard Rorty: *A posztmodern állapot*.

⁹ Lásd Frederic Jameson: *A posztmodern, avagy a késői kapitalizmus kulturális logikája*. Bp. 2010.

korszakok időperspektíváját vizsgálva felvázolható egy olyan folyamat, amely a modernitással kezdődik, ennek fontos állomása a posztmodernitás, míg vég alakzata az, amit információs társadalomnak nevezünk. E folyamat során a társadalom időmegélésének súlypontja a jövőről a jelenre tevődött át. Most már csak arra a kérdésre kell választ adni, hogy ez az áthelyeződés miben érhető tetten, és hogyan értékelhető.

Miféle jelen?

Még szükségünk van egy lépésre hátrafelé. Ugyanis a múlt század hetvenes, nyolcvanas éveiben, tehát pont az információs társadalom kiépülése környékén már érzékelhetővé váltak a rendkívül felgyorsult társadalmi változások következményei. Alvin Toffler erre az állapotra használja a *jövősokk* kifejezést.¹⁰ Az 1970-ben publikált könyvében ezzel a kifejezéssel a jövő túl korai bekövetkezése okozta tanácstalanságot, sokkoltságot jellemzi. Azt az állapotot, amikor túl sok minden történik túlságosan rövid idő alatt, és ezért a változások feldolgozására, az alkalmazkodásra nincs elég idő. A jövő-sokk okozta terheltséget és bizonytalanságot Toffler szerint a jövő kutatásával, a lehetséges forgatókönyvek felvázolásával, a jövőbeli realitások modellezésével lehet tompítani. Ezek az évek hozzák el a futurológia, a jövőkutatás időszakát.

Toffler vizsgálódásaiban még érvényesnek tartja a jövő és a jelen közötti distanciát. A felforgató jövő a még viszonylag állandó jelenbe érkezik meg, annak berendezkedésén, az érvényes és működő szabályok és körülmények rendszerén követ el erőszakot. Toffler azonban még nem sejtette meg azt a korszakot, amikor az időérzékünk teljesen összezavarodik, amikor a valós idejű technológiák, a kiterjesztett valóság eszközei megváltoztatják az idő és a tér hagyományos belakását, megélését. Amikor a véges figyelmünkért egész iparágak fognak küzdeni, s eredményesen. Hiszen a folyamatos behálózottság és az állandó információk általi stimuláltság állapota nélkül szürkébbnek és üresebbnek érzékeljük a valóságot.¹¹ Ezen a helyzeten már nem segíthet semmilyen futurológia, hiszen a jövőorientáltság helyébe a jelenre irányultság lépett. A futurizmus korszaka helyett a prezentizmusé.

A *prezentizmus* leírására François Hartog történész vállalkozott. Szerinte manapság már egészen másként érzékeljük a történeti időt, mint régebb. A múlt egyre hosszabbá, a jelen kortárs érzése egyre mozdulatlanabbá (örök jelenné) válik. A mozdulatlan örök jelen kortárs érzése pedig megteremti a történeti időt saját maga számára. „Az időnek ezt a kortárs pillanatát és érzékelését jelölöm a prezentizmus kifejezéssel” – mondja Hartog.¹² Mark Fisher egyenesen a jövő lassú elmúlásáról beszél. Ez abban az érzésben csúcspontodik ki, hogy tulajdonképpen a történelem végpontján élünk, nincsenek hátra már forradalmak, igazi változások. Bizonyos szempontból tehát az idő lineáris felfogása az, ami nincs többé. Ennek a helyét átvette egy folyamatos jelen, amiből nincs menekvés – összegez Fisher.¹³

De milyen jelenről beszélhetünk ebben a kontextusban?

¹⁰ Lásd Alvin Toffler: *Future Shock*. New York 1970.

¹¹ Martin Burckhard és Dirk Höfer egyenesen digitális világpusztításról beszél, a mélység iránti érzék és a történeti tudat eltompulásáról. – Martin Burckhart – Dirk Höfer: *Minden és semmi. A digitális világpusztítás feltárulása*. Bp. 2018. 38.

¹² Vö. François Hartog: *A történetiség rendjei. Prezentizmus és időtapasztalat*. Bp. 2006. 109–115.

¹³ Lásd Mark Fisher: *Capitalist Realism – Is There No Alternative*. John Hunt Publishing, 2009.

Egy olyan jelenről, ami a „mindent azonnal” imperatívuszának a nyomása alatt áll. A digitális világ ugyanis meg tud ajándékozni az elérhetőségnek ezzel az illúziójával. Hogy mindenhez hozzá tudunk férni, hogy mindent be tudunk fogadni, sőt, hogy hozzá is *kell* férjünk, különben valami lényegesről maradunk le. Ennek azonban ára van. Hiszen nem tudunk mindent befogadni, legfeljebb a nagyon is véges figyelmünket próbáljuk meg megosztani, felaprózni. A jelen ezért ebben a megosztott, szétkapkodott, folyamatosan előre üzött-hajtott figyelemben adódik. Nincs már időnk a jelenbe belefeledkezni, hiszen a belefeledkezés valami mástól, valami ugyanannyira aktuálistól foszt meg bennünket. Ennek következtében az időérzetünk rettenetesen beszűkül, és a jelen pillanatainak, kis digitális mikróselejteinek a nem összefüggő sorozatává változik. Egy olyan mező áll elő ebből – állítja Martin Burckhardt és Dirk Höfer – amelyben a világ minden teremtményének egyidejűsége jelentkezik.¹⁴ A dolgok, az események levetkőzik az idő kontinuumához való kapcsolódásukat, az idő lineáris folyásában betöltött rögzíthető helyüket. Előáll a végtelen jelen.

A jelensokk markerei

A jelen újfajta érzékelésének jelölésére Douglas Rushkoff a „jelensokk” kifejezést alkotta meg. Hiszen ez az állapot valóban sokként érhet mindannyiunkat, de elsősorban azokat a digitális bevándorlókat, akik még emlékezhetnek az idő megélésének és belakásának más módozataira. Akiknek valamikor még annyi idejük volt, hogy belefoghattak az önmegfigyelés fáradtságos munkájába, vagy akár unatkozhattak is, és ezért, Heideggerrel szólva, a létező egésze vagy akár semmisége lepleződhetett le előttük.¹⁵ A jelensokk mégsem csak egy hangoltság vagy pszichikai állapot, hanem általánosabb szinten az időhöz és ezáltal a világhoz való viszonyulásmódokban érhető tetten. Egyszerre ír felül bizonyos hagyományos viszonyulásmódokat, illetve kényszerít újszerű cselekvésekre, világmagyarázatokra. Ezeket az átalakult viszonyulásmódokat nevezem a jelensokk markereinek. A következőkben Douglas Rushkoff könyvét alapul véve tekintem át őket, megőrizve a szerző megnevezéseit.

A narratíva összeomlása

Míg Lyotard a posztmodernet a nagy elbeszélésekkel szembeni bizalmatlanságként határozza meg,¹⁶ addig Rushkoff a jelensokk kapcsán egyenesen a narratívák összeomlásáról beszél. Egy narratívát úgy is felfoghatunk, mint az idő megszervezésére, összefogására irányuló kísérletet. „Az idő oly mértékben lesz emberi idővé, amely mértékben elbeszélő módon artikulált” – jelenti ki P. Ricoeur az *Idő és elbeszélés* című művében.¹⁷ Az idő artikulálásának narratív lehetőségei azonban megváltoznak egy olyan világban, amely egyre inkább a mostra összpontosít. A jelen minden eseményének kényszeres lekövetése megnehezíti, hogy a múlttal és a jövővel is foglalkozunk, és az oda kapcsolódó tapasztalatainkat egy történet keretében megjelenítsük. De

¹⁴ Martin Burckhart – Dirk Höfer: *i. m.* 85.

¹⁵ Martin Heidegger: *Bevezetés a metafizikába*. Bp. 1995. 3.

¹⁶ Jean-François Lyotard: *i. m.* 8.

¹⁷ Lásd Paul Ricoeur: *Temps et récit*. Paris 1983. Magyarul részlet belőle: Paul Ricoeur: *Hármas mimézis = Üő: Válogatott irodalomelméleti tanulmányok*. Bp. 1995. 255–310.

igazából már nincs is szükségünk összefüggő történetekre, hogy megérthessük és lekövehessük azt, ami a digitális világunkban zajlik. Elég, ha részt veszünk benne. A narratíva összeomlását jelzi az is, ami a populáris kultúrában már régóta zajlik. A valóságshow-k, a sitcomok, a vetélkedők, a tehetségkutatók jelzik ezt az új kultúrát, amelyet Rushkoff „mostista popkultúrának” nevez. Ezek a műsorok ugyanis lemondanak a koherens történetek megszerkesztéséről, ehelyett laza keretet szolgáltatnak az adott pillanatban megjelenő poénok, konfliktusok átélésére. De ide tartoznak a televíziók valós idejű közvetítései, a 24 órás hírműsorok, a videojátékok is, amelyek a mesélés helyett szintén a közvetlen megélésre helyezik a hangsúlyt. A narratíva helyett a szimulációra.¹⁸

Digifrénia

A digifrénia egy Rushkoff által alkotott kifejezés, amely a „digitális” és a „szkizofrénia” szavak összetételéből keletkezett. A digitális szkizofrénia a figyelmünk, a tudatunk hasadtságára utal, amire már történt utalás fentebb. Egyszerre több helyen lenni, egyszerre több mindennel foglalkozni – ez a digifrénia mélyén lévő késztetés. Amely lassan társadalmi jelenséggé válik, és olyan megnyilvánulásai vannak, mint a folyamatos internet és okoseszközhasználat, a folyamatos megosztott figyelem és multitasking, és az idő uralására, a folyamatos informáltság elérésére tett erőfeszítés. A digifréniaival küzdő ember az időt úgy próbálja uralni, hogy a lehető legtöbb információt próbálja begyűjteni a világ egy adott pillanatáról. Egyszerre több párhuzamos valóságot próbál meg észlelni, de a megosztott figyelem miatt egyiket sem tudja teljes mélységében átélni. Kísérletek bizonyítják, romlik a teljesítményünk, ha egyszerre két vagy több aktív figyelmet igénylő feladatra próbálunk koncentrálni. Ugyanakkor egy másik fontos következménye is van a digifréniaának. Ugyanis azáltal, hogy a legtöbb információt próbáljuk begyűjteni a világ egy adott pillanatáról, mivel számtalan párhuzamos információra figyelünk, pont a történő időről maradunk le, magáról az események átéléséről.

Túlfeszítés

A túlfeszítés jelenségekora a digifréniaival szorosan összekapcsolódva jelentkezik. Természetesen megint az idő uralásáról, a jelen sürgetésének való megfelelésről van szó, aminek következménye az a kényszer, hogy minél több mindennel kerüljünk kapcsolatba, minél több mindent birtokoljunk. A túlfeszítés az időléptékek felcserélésének következménye, és azáltal áll elő, hogy hosszú idő alatt lezajló folyamatokat próbálunk minél kisebb időegységekbe préselni. Ennek a képességnek sok esetben elengedhetetlen érdemei vannak. Egy civilizáció azért tud előrehaladni, mert a korábbi generációk összesűrített eredményeire és tapasztalataira épít. Azonban annak már ára van, ha úgy döntünk, hogy nem olvasunk el egy könyvet, mert az interneten megszerezhetjük róla az információkat. Ahogy annak is, ha megpróbálunk felgyorsítani olyan folyamatokat, amelyek a hosszú elidőzést, a szemlélődést igényelik (lásd öt perc jóga). Nem vesszük észre, de mindenhol lemondunk az információ, az esemény összetettségéről. De a túlfeszítés eredménye a környezetszennyeződés, ahogy a fenntarthatatlan gazdasági fejlődés

¹⁸ Lásd ehhez Gonzalo Frasca: *Szimuláció vs. narratíva. Bevezetés a ludológiába. = Narratívák 7. Elbeszélés, játék és szimuláció a digitális médiában.* Szerk. Fenyvesi Kristóf, Kiss Miklós. Bp. 2008. 125–142.

is. Mindkét esetben a jelenben átélhető, pillanatnyi előnyökért a környezetre, a jövőre háritjuk az időbeli költségeket. Így válik a túlfeszítés egy romboló stratégiává.

Fraktálnoia

A fraktálnoia szintén egy Rushkoff által alkotott kifejezés a „fraktál” és a „paranoia” szavakból. A kifejezés az egymástól független dolgok, események közötti összefüggés teremtésének kényszerére utal. Annak érdekében, hogy könnyebben tudjuk egységként kezelni és értelmezni őket, hajlamosak vagyunk kapcsolatokat, fraktálszerű, ismétlődő mintázatokat belelátni egymással össze nem függő dolgokba. Sőt egyre nagyobb az igényünk erre egy olyan világban, amelyben nincsenek időálló történetek. Idő híján eleve nem tudjuk megérteni, honnan merre tartanak a dolgok, nem tudunk kontextust, mélységet teremteni. Ezért hozunk létre hivatkozásokat, tükröződések, egymásra emlékeztető dolgok között kapcsolatokat. És minél több az információ, annál erőteljesebben működik ez a kényszer. A jelensokkal küzdő emberek eleve hajlamosak összefüggéseket sejtteni az egyidejűleg történő dolgok között. Gyakorlatilag most az összeesküvés-elméletek létrejöttének a logikáját írtuk le, de ott sejtethjük ezt a működést elszigetelt világmagyarázatainkban is.

Apocalyptó

Az igényelt, sóvárgott vég gondolatát próbálja jelölni Rushkoff ezzel a kifejezéssel. Egy olyan vágyat, amit a végtelen jelen szorongató érzete vált ki belőlünk. A jelensokk ugyanis egy olyan ingatag bizonytalanságot vezet be az életünkbe, amit mindenképpen oldanunk kell. A fraktálnoia következményeihez hasonlóan az apocalyptó is feloldja a jelensokk okozta rövidzárlatot, a világ rettenetes bonyolultsága és kiismerhetetlensége okozta szorongást. Már nem hisszük el, hogy van megoldás a jelen gazdasági, társadalmi, környezeti problémáira, ezért inkább arról kezdünk el fantáziálni, milyen lesz az élet az összeomlás után. A legszélsőségesebb forgatókönyvek ugyanis egyszerűséget vezetnek be a vég nélküli megpróbáltatások beláthatatlan folyamatába.

Más következmények

A narratíva összeomlása, digifrénia, túlfeszítés, fraktálnoia, apocalyptó – Rushkoff ezeket a kifejezéseket ajánlja a jelensokk okozta következmények feltérképezésére. Más szerzőknél szintén felfedezhetünk ebbe az irányba mutató gondolatokat, értelmezéseket. Most csak két egymástól nagyon távol álló területre mutathatunk rá, amelyek magyarázata mégis nagyfokú közelséget mutat.

Egyes szerzők a popkultúra területén létező retromániát próbálva értelmezni jutnak el hasonló következtetésekre. Simon Reynolds *Retromania* című könyvében hívja fel a figyelmet a zenekultúra különleges anomáliájára, miszerint abból mintha kiveszett volna minden újítási hajlandóság, ehelyett a múltbeli stílusok, szubkulturális jellegzetességek folyamatos és egyidejű újrafelhasználása zajlik.¹⁹ Míg a hetvenes-nyolcvanas, kilencvenes évek zenéje jól

¹⁹ Lásd Simon Reynolds: *Retromania*. Faber & Faber 2011.

beazonosítható stílusjellemzők alapján elkülöníthető, a ma létrejövő zenék már nem mutatnak fel semmilyen tipikus korszakjellemzőt. Másrészt az is általános tapasztalat, hogy a digitális technológiák segítségével bármilyen zenei tartalomhoz hozzáférhetünk, a korszakok egymást követő időbelisége helyett a szimultaneitás kerül az előtérbe, azaz a különböző időszakokhoz köthető stílusok egyidejűsége. „Semmi nem hal meg többé” – mondja Mark Fisher, bármilyen kulturális irányzat hozzáférhető és bármikor fel is támasztható.²⁰ A revivalok (felélesztések) korszakát éljük, gondoljunk a régebbi kultuszfilmek erőltetett és erőtlen folytatásaira. Az alternatívák, biztató jövőképek és utópiák hiányában kénytelenek vagyunk a múltban vájkálni, a múltat újrahasznosítani. Mi lenne más ez, mint a jelensokk, a túlzott jelenbe kényszerültség újabb következménye.

Max Fisher, számos más szerzőhöz hasonlóan, korunk alapvető pszichés problémájának a szorongást és a rá adott válaszreakciót, a depressziót tartja. Az állandó felajzottságok, stimulusok korszakában a szorongás mint társadalmi reakció határozódik meg. E jelenség mögött egy olyan változást sejtethetünk, amelyet a fegyelmező társadalomról a teljesítményelvű társadalomra való átállás hozott magával. Ezt a folyamatot próbálja körülírni Byung-Chul Han *A kiégés társadalma* című művében.²¹ A depresszió, a figyelemhiányos hiperaktivitás-zavar, a borderline személyiségzavar, a burnout-szindróma, mind egy olyan társadalmi állapot tünetjelenségei lesznek, amelyben a kényszer, a tiltás, az elnyomás nem kívülről érkezik, hanem belső késztetések formájában interiorizálódik. „Minden lehetséges, csak akarni kell” – így szól a teljesítményelvű társadalom parancsolata, amely egy olyan teljesítési spirálba viszi az embereket, ami egy ponton túl óhatatlanul kiégéshez vagy más mentális zavarokhoz vezet. Ebben a társadalomban legnagyobb ellenségünk önmagunk leszünk, hiszen ez a késztetés folyamatos, önmagát gerjesztő és fenntartó aktivitásra kényszerít, amiből kiszállni legfeljebb pszichés problémák formájában tudunk. „A teljesítő alany átengedi magát a kényszerítés szabadságának – vagyis a teljesítmény-maximalizálás szabad kényszerének” – fogalmaz paradox módon Han, amivel egy olyan társadalmat próbál körülírni, amelyben önmagunk rabszolgáivá lettünk.²² Ez a kényszer pedig megint hasonlít a jelensokk által kiváltott következményekre, leginkább a digifréniára, amelyet fentebb úgy határoztunk meg mint annak a vágyát, hogy egyszerre több mindennel foglalkozzunk, egyszerre több helyen legyünk. A teljesítménykényszeres ember cselekvésének időhorizontja szintén nem terjedhet túl a jelenen, figyelme felszínese, megosztott, ugráló. Ez a kapcsolat pedig egy újabb konkretizációját adja a társadalmi valóság és az időtudat egy lehetséges összefüggésének, aminek értelmezésére kísérletet tettünk ebben a tanulmányban.

Összefoglaló

Tanulmányunk elején egy olyan folyamatról próbáltunk tudósítani, amelynek során a társadalmi és a közösségi élet időhorizontja a jövőről a jelenre helyeződött át. Ennek az áthelyeződésnek komplex okai vannak, ahogy a következmények feltérképezése is összetett és meglehetősen nehézkes folyamat, hiszen könnyen eltévedhetünk a tények és az adatok feltérképezésének,

²⁰ Lásd Mark Fisher: *i. m.*

²¹ Byung-Chul Han: *A kiégés társadalma*. Ford. Miklódy Dóra, Simon-Szabó Ágnes. Bp. 2019.

²² Uo. 26.

az ok-okozatok azonosításának, a következtetések és értelmezések összevetésének a szövevényében. Amiben biztosak lehetünk, hogy napjaink információs társadalmában egyre inkább szembevető a jelenre irányuló figyelem felfokozódása, a jelennel való küszködés különböző megnyilvánulásainak megszorodása. Folyamatosan azt érezzük, hogy egy olyan jelennel birkózunk, amely túllép rajtunk, amely uralhatatlan, amellyel mégis meg kell küzdenünk, mert kilépni nem tudunk belőle. A jelenbe való belekényszerültség kéz a kézben jár a jelen uralására való törekvéssel, ami folyamatos kényszerként nehezedik ránk. Ez az áthangelődés elsősorban a különböző információs és kommunikációs eszközök elterjedésének és mindennapi használatának köszönhető, de számolni kell a társadalmi valóság más jellegű átalakulásával is, többek között a fegyelmező társadalomról a teljesítményelvű társadalomra való áttéréssel.

Nagyon általános és szinte szükségszerűnek tűnő szemlélet az, amely a változást válságként érzékeli. Az átalakulás ugyanis leginkább a romlásban, a leépítésben a legszembevetőbb, a felépülő új valóság ritkán mutatja meg pozitívítását. Ennek ellenére számolni kell a jelensokk tüneteinek kétarcúságával, különben mi is könnyen belecsúszhatunk a Rushkoff által azonosított apocalyptó csapdájába. Hogy példát is mondjunk erre: a narratívák felbomlását egyszerre élhetjük meg hatalmas kulturális veszteségnek, de gondolhatjuk azt is, hogy a jövőre fókuszálás nem sokat segített abban, hogy a jelennel megbirkózzunk, az egyszer valósággá váló, ígéretes jövő nevében pedig nem foszthatjuk meg magunkat a jelen értékadó és jelentőséggel felruházó képességétől. A jelensokkról beszélni, a jelensokk ismétlődő alakzatait felmutatni különben is kétértelmű tevékenység. Ugyanis, ha a jelensokk valóság, akkor már mi magunk is az áldozatai vagyunk. Kultúrkritikai meglátásainknak, diagnózisainknak pedig magukon kell viselniük a jelensokk következményeit. Ezért a tanulmányunk végén muszáj élnünk a gyanú hermeneutikájával, és meg kell kérdeznünk: mennyire lehetünk biztosak abban, amit eddig mondtunk, amit beazonosítottunk? Mennyire hihetjük el a különböző társadalmi tünetek közötti kapcsolódásokat, összefüggéseket? Ha nem tudjuk is a választ, kételyként mindenesetre felmerülhet bennünk: nem vagyunk-e mi is a fraktálnoia újabb áldozatai?

Present Shock, instead of Future Shock

Keywords: modernism, presentism, future shock, present shock

The essay aims to draft the changes that occurred in the time experience of our era. In the informational societies of the present the exacerbation of attention towards the present and the different ways of handling the present is increasingly upfront. We are placed at the end of a process during which the centre of gravity of time experience was placed from the future into the present. Douglas Rushkoff uses the expression “present shock” for describing this experience. The essay is trying to draft the process leading to this, also aiming to estimate the possible effects of the present shock. The present shock is overwriting at the same time some traditional attitudes, and forces original actions and interpretations. How we can handle this is very much dependent on the precision of the diagnosis.